

Motywy pokoju i pojednania w teologii Witolda Benedyktowicza

Themes of peace and reconciliation in the theology of Witold Benedyktowicz

Słowa kluczowe: pokój, pojednanie, teologia ewangelicka, etyka ewangelicka, Witold Benedyktowicz, polski protestantyzm

Keywords: Peace, Reconciliation, Protestant Theology, Protestant Ethics, Witold Benedyktowicz, Polish Protestantism

Streszczenie

Postać Witolda Benedyktowicza wywarła wielki wpływ na polską, ewangelicką teologię systematyczną II połowy XX wieku, a w dużej mierze ją zdominowała. Do centralnych motywów teologii Benedyktowicza należą pokój oraz pojednanie. Warszawski teolog, w oparciu o doktrynę Chrześcijańskiej Konferencji Pokojowej (ChKP), zwanej też Praską Konferencją Pokojową, która działała w latach 1958-1989, stworzył chrześcijańską teologię pokoju, nadając jej odrębną nazwę, a mianowicie irenologia. Teologia pokoju wyrasta z egzystencjalnych doświadczeń teologa, który postrzegał fundamentalne znaczenie doświadczeń II wojny światowej dla całego swego rozumienia świata oraz z uczestnictwa w pracach ChKP. Kościelna aktywność w ruchu ekumenicznym w Polsce oraz na forum międzynarodowym skierowała działalność praktyczną i teoretyczną długoletniego prezesa Polskiej Rady Ekumenicznej w kierunku pojęcia pojednania. W artykule omówiono rozumienie pojęć pokój i pojednanie w dorobku teologicznym W. Benedyktowicza.

¹ Bp dr hab. Marcin Hintz, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Abstract

Witold Benedyktowicz had a significant influence on Polish Protestant systematic theology of the second half of the 20th century, and in the matter, really dominated it. The central themes of Benedyktowicz's theology are peace and reconciliation. The Warsaw theologian, based on the doctrine of the Christian Peace Conference (CCP), also known as the Prague Peace Conference, which operated in the years 1958-1989, created a Christian theology of peace, giving it a separate term, namely irenology. In the article, we argue that the theology of peace grows out of the existential experiences of Benedyktowicz, who saw the fundamental importance of the experiences of World War II for his entire understanding of the world. The second source of irenology is the participation in the work of the CCP. Further, the Church activity in the ecumenical movement in Poland and on the international level directed the practical and theoretical activity of the long-time president of the Polish Ecumenical Council towards the concept of reconciliation. The article discusses the understanding of the notions of peace and reconciliation in the theological output of W. Benedyktowicz.

1. Wprowadzenie

Okrągłe rocznice obchodzone w świecie nauki mają niewątpliwie jedną pozytywną cechę: pozwalają przyjrzeć się postaci, której dotyczy jubileusz, i na nowo ukazać jego czy jej dokonania. W wymiarze naukowym pozwala to też zinterpretować dorobek znaczącego myśliciela w świetle nowych badań, uwydatnić pewne dotąd zapoznane obszary lub wskazać na wyjątkową aktualność pewnych rozwiązań. Często jest to powiązane z wydaniem niepublikowanych dotąd artykułów czy esejów. Tak też rzecz się ma w odniesieniu do ks. Witolda Benedyktowicza, którego jubileusz stulecia urodzin obchodzono w środowisku polskich protestantów w roku 2021. Wydano z tej okazji wybór pism jubilata (Benedyktowicz 2021), opublikowano wyniki najnowszych badań poświęconych najważniejszej pozycji w dorobku bohatera roku (Orłowski 2021), zorganizowano z tej okazji sympozja naukowe, odczyty, wykłady.

Jednak rok 2021 został zdominowany w dyskusji ogólnohumanistycznej, jak też kościelnej, tematyką pandemii koronawirusa i wszelkimi

możliwymi jej konsekwencjami. Inne tematy zostały przesunięte na plan drugi. Widząc grozę tego wydarzenia, teologia i humanistyka nie do końca potrafiła opisać i zrozumieć procesy, które wydarzały się *hic et nunc* (Hintz 2021). Można było przy tym stwierdzić, że przynajmniej niektórzy czuli się ‘wyróżnieni przez los’, że spotkało nas coś wyjątkowego, niepowtarzalnego. ‘Obyś żył w ciekawych czasach’ – to treść chińskiego przysłowia, a dokładniej przekleństwa, ale jednak wyróżnienie z szarego biegu dziejów. Dotyczy nas, ale i tych, którzy byli przed nami.

Bez wątpienia, ks. prof. Witold Benedyktowicz urodzony w podwawelskim grodzie dokładnie 100 lat temu, czyli w roku 1921, nie mógł narzekać na to, by to chińskie przysłowie nie było jego udziałem. Zasadniczą treścią artykułu jest ukazanie dwóch najważniejszych motywów teologii najważniejszego teologa systematycznego w polskim protestantyzmie XX wieku. Podjęcie badań nad zagadnieniem pokoju oraz pojednania przez autora „Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej” wynikało w dużej mierze z jego życiorysu, a konkretnie naznaczenia go przez doświadczenie II wojny światowej – owego uniwersalnego kontekstu chińskiego przekleństwa.

Artykuł stawia sobie za cel rekonstrukcję najważniejszych motywów teologii Witolda Benedyktowicza, a mianowicie irenologii i pojednania. Irenologia sformułowana przez Benedyktowicza ma charakter oryginalny, biblijno-teologiczny, niezależny w stosunku do uprawianej w ramach nauk społecznych i humanistyki dyscypliny *Peace studies*, rozwiniętej na gruncie amerykańskim po II wojnie światowej (Udegbunam 2017).

2. Kontekst życia

Witold Benedyktowicz urodził się 25 czerwca 1921 roku w Krakowie, tam też dorastał w mieszczańskiej rodzinie o narodowych, wolnościowych tradycjach. Już podczas trwania II wojny zetknął się z metodyzmem, co doprowadziło do tego, że w wieku 20 lat, po ukończeniu gimnazjum w Krakowie, został metodystą i rozpoczął tajne studia w metodystycznej Wyższej Szkole Biblijnej w Warszawie w roku 1941 (Puślecki

1998, 8), w której wykłady prowadzili profesorowie zamkniętego przez niemieckiego okupanta wydziału teologii ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas wojny w Krakowie został aresztowany przez hitlerowców, za sprawą starań małżonki Ireny z domu Dziańkowskiej, z którą wziął ślub w roku 1943, jak też działań członków zboru został jednak uwolniony z obozu w Krakowie-Płaszowie. Gdy skończyła się II wojna światowa teolog miał 24 lata. W tym czasie podjął służbę kaznodziejską na Mazurach, która prowadziła do oficjalnej ordynacji na diakona i wreszcie prezbitera w roku 1947.

Przeżycia wojenne odcisnęły na Witoldzie Benedyktowiczu piętno na całe życie. Po wielu latach tak postrzegał znaczenie okresu wojny dla swego rozumienia świata:

I ja sam należę do pokolenia, które przeżyło upadek swego świata. Dla mnie takim apokaliptycznym rokiem był rok 1939. [...] Z lat 1939-1945 przeszliśmy w nowy okres czasu, a także weszliśmy w inny świat (Benedyktowicz 1988, 109).

Analiza postawy chrześcijanina w tym „nowym”, powojennym świecie, stała się centralnym przedmiotem jego badań przez co najmniej 30 następnych lat.

Już dwa lata po zakończeniu wojny ukazał się, na łamach „Pielgrzyma Polskiego”, czasopisma Kościoła Metodystycznego o charakterze budującym i popularnym, pierwszy, krótki artykuł młodego teologa, omawiający kwestię zaangażowania chrześcijan w ruch pokojowy (Kamiński 1998, 23). Jest to apel do włączenia się współwyznawców autora w działania na rzecz krzewienia pokoju – jak to wówczas określano postawy pacyfistycznej.

Tuż po ordynacji na duchownego 26-letni pastor podjął zagraniczne studia i rozpoczął się tym samym jego dialog z teologią niemiecką. W szwajcarskim Instytucie Ekumenicznym, w niewielkim Bossey koło Genewy, założonym w roku 1946 z inicjatywy Willema Visser't Hoofta (1900-1985), holenderskiego duchownego ewangelickiego i działacza ekumenicznego i prowadzonym później przez Światową Radę

Kościółów, powołaną do życia w roku 1948, dochodzi do spotkania początkującego polskiego teologa z czołową postacią niemieckiego Kościoła Wyznającego, ks. Martinem Niemöllerem (1892-1984), który był zwolennikiem radykalnego pacyfizmu. Z Niemöllerem późniejszy polski profesor systematyki prowadził korespondencję teologiczną (Puślecki 1998, 9).

W szwajcarskim Château de Bossey w miejscowości Bogin-Bossey, znajdującej się na granicy Francji i Szwajcarii, młody polski teolog spotkał się po raz pierwszy ze swoim teologicznym mistrzem, twórcą teologii dialektycznej, Karolem Barthem (1886-1968), który od roku 1935 był profesorem teologii systematycznej na Uniwersytecie w Bazylei. To właśnie tamte szwajcarskie doświadczenia, spotkania i rozmowy doprowadziły do tego, że przyszedł Prezes Polskiej Rady Ekumenicznej stał się prawdziwym promotorem pokoju i pojednania w Europie, a także teoretykiem ewangelickiej teologii pokoju.

Ks. Benedyktowicz po okresie intensywnej, choć zaledwie półrocznej pracy teologicznej w Bossey, wrócił do duszpasterskiej działalności, coraz więcej jednocześnie publikując, w większości jednak przyczynkowe i krótkie artykuły na łamach „Pielgrzyma Polskiego”, którego był redaktorem naczelnym w latach 1958-72.

Pod koniec lat 50. XX wieku w centrum jego zainteresowań teologicznych pojawiła się problematyka pokoju. W roku 1954, w wieku 33 lat, uzyskał stopień doktora teologii ewangelickiej na podstawie obrony pracy „Idea przełomu w metodyzmie” na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. W bibliografii autora widać wyraźny zwrot ilościowy poczynszy od roku 1958, zmienił się również profil publikowanych tekstów w wyraźnym nachyleniu w kierunku akademickiej teologii (Kamiński 1998, 18nn). Stopień doktora habilitowanego Benedyktowicz uzyskał w 1965 roku w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie na podstawie rozprawy: „Próba irenologii chrześcijańskiej. Doświadczenia praskie” (Benedyktowicz 1965). Miał wówczas 44 lata, duże doświadczenie kościelne, brak akademickiego.

Ze światem nauki związany był przez pracę w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.

Począwszy od roku akademickiego 1967/68 ks. dr hab. Witold Benedyktowicz podjął stałą pracę w ChAT, gdzie został mianowany docentem etatowym oraz powierzono mu funkcję kierownika Katedry Teologii Systematycznej w miejsce emerytowanego ks. prof. Wiktora Niemczyka. Dalsza droga naukowa Benedyktowicza zaowocowała uzyskaniem kolejnych stopni akademickich. Zgodnie z ówczesną nomenklaturą były to tytuł profesora nadzwyczajnego w roku 1972 i wreszcie profesora zwyczajnego w roku 1980. Kolejnym krokiem w karierze akademickiej było członkostwo w Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego w kadencji 1985-88.

Równoległe do pracy naukowej rozwija się kariera kościelna ks. Benedyktowicza, który w roku 1969 zostaje zwierzchnikiem – superintendentem naczelnym Kościoła Metodystycznego, którą to funkcję będzie pełnił przez 14 lat, do roku 1983. Jako zwierzchnik Kościoła, w roku 1971 opublikował popularną książkę ukazującą życie i dokonania założycieli ruchu metodystycznego, braci Charlesa i Johna Wesleyów (Benedyktowicz 1971).

Ks. Benedyktowicz nie ograniczał się jedynie do aktywności wewnętrzkościelnej, był znanym także poza granicami Polski działaczem ekumenicznym. W latach 1975-1983 pełnił funkcję Prezesa Polskiej Rady Ekumenicznej. Uczestniczył także w pracach Konferencji Kościołów Europejskich [*Conference of European Churches (CEC)*] oraz Światowej Rady Kościołów. Dla omawianej przez nas problematyki szczególne znaczenie ma jednak jego członkostwo w Komitecie Roboczym Chrześcijańskiej Konferencji Pokojowej w Pradze.

3. Chrześcijańska Konferencja Pokojowa

Po II wojnie Europa została podzielona na dwie strefy wpływów: Europę zachodnią, która pozostawała w bliskiej współpracy ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, i Europę wschodnią, będącą pod wpływem,

de facto panowaniem, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Ów porządek jałtański, który był konsekwencją decyzji podjętych przez wielkie mocarstwa sojusznicze ZSRR, USA, Anglię – tak zwaną Wielką Trójkę – na konferencjach w Teheranie (1943), konferencji jałtańskiej (luty 1945) i konferencji poczdamskiej po zakończeniu II wojny światowej, dotyczył ustalenia sposobu likwidacji skutków II wojny światowej, dalszych losów państwa niemieckiego poprzez dokonanie jego podziału na strefy okupacyjne, opracowanie zapisów traktatów pokojowych, a także zasad organizacji całego powojennego świata. Polska została przez aliantów oddana do bloku wschodniego, który z czasem utworzył blok militarny zwany Układem Warszawskim (powołany do życia w roku 1955 jako odpowiedź na powstanie NATO) oraz blok gospodarczy nazwany Radą Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (organizacja powołana w roku 1949 w Moskwie, mająca za zadanie koordynację współpracy gospodarczej państw o gospodarce socjalistycznej, należących do bloku wschodniego, *de facto* satelitarnych, podporządkowanych ZSRR – formalnie istniała do roku 1991) (Wegs, Landrecht 2008, 18-31.258nn).

Dwa lata po zakończeniu działań wojennych i podpisaniu traktatów pokojowych w roku 1945 rozpoczął się w dziejach świata etap zwany ‘zimną wojną’, czyli stan napięcia oraz walki ideologicznej, politycznej, w mniejszym stopniu militarnej, pomiędzy blokiem wschodnim a blokiem zachodnim, czyli państwami niekomunistycznymi, skupionymi wokół Stanów Zjednoczonych. Słowem-kluczem, określającym ówczesne relacje w Europie, jest termin ‘żelazna kurtyna’, który opisuje porządek pojałtański. Określenie to spopularyzował Winston Churchill 5 marca 1946 roku, podczas historycznego przemówienia w USA. Według brytyjskiego przywódcy ‘żelazna kurtyna’ [*iron curtain*], przebiegająca od Szczecina po Triest, podzieliła europejski kontynent, oddzielając od siebie ludzi, kulturę, gospodarkę, a w konsekwencji także i Kościoły. Ten trwały stan, symboliczna bariera oddzielająca państwa satelickie ZSRR przed kontaktem z tzw. wolnym światem, był niezwykle trudny

do pokonania i został zniesiony dopiero w wyniku serii politycznych aktów, którymi były Okrągły Stół oraz obalenie muru berlińskiego, nazwane zbiorczo jako Jesień Ludów lub Jesień Narodów (Wegs, Landrecht 2008, 470).

W tych warunkach zimnej wojny, izolacji Polski od świata zachodniego, Witold Benedyktowicz, po nawiązaniu relacji z zachodnimi teologami podczas pobytu w Bossey, starał się utrzymywać kontakty teologiczne i kościelne z przedstawicielami Kościołów po drugiej stronie żelaznej kurtyny. Szczególnym obszarem jego aktywności i zaangażowania były inicjatywy o charakterze pokojowym.

Dokładnie w roku 1958 powołano do życia w Pradze, stolicy Czechosłowackiej Republiki Ludowej, organizację pokojową zwaną Chrześcijańską Konferencją Pokojową (ChKP) (Wirth 1988, 24), na prezydenta której wybrano czeskiego teologa, ks. Josefa Hromádkę (1889-1969), profesora teologii systematycznej na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu w Pradze, w latach 30. XX wieku związanego z niemieckim Kościołem Wyznającym. W pracach Konferencji Praskiej brali również udział teologowie prawosławni z ZSRR, na czele z metropolitą leningradzkim Nikodem (Rotowem) (1929-1978), zwolennikiem ekumenicznego otwarcia prawosławia i zbliżenia z Kościołem rzymskokatolickim (Bassarak 1974). Rosyjski hierarcha w latach 1969-78 pełnił nawet funkcję prezydenta Konferencji, jako następcy Hromádky, który zrzekł się funkcji po wkroczeniu wojsk sowieckich do Czechosłowacji.

Praska konferencja, choć pozostawała pod silną kontrolą władz komunistycznych i służyła propagandzie ZSRR ukazującej jej pokojowe nastawienie w opozycji do militarizmu i imperializmu państw Zachodu, była jednak swoistym miejscem spotkania i pojednania Wschodu i Zachodu, próbą budowania relacji ponad żelazną kurtyną. Podkreślić należy, że brak jest niezależnych opracowań naukowych tego zjawiska, przywołane w niniejszym studium są dziełem uczestników ChKP.

Witold Benedyktowicz jako młody, zaledwie trzydziestokilkuletni teolog z Polski, stał się aktywnym uczestnikiem ChKP, propagatorem

idei chrześcijańskiego pacyfizmu na gruncie polskim, a wreszcie teoretykiem i systematykiem ruchu. W roku 1960 opublikował pierwszy z wielu artykułów poświęcony teologii pokoju Konferencji Praskiej (Kamiński 1998, 21).

Polski teolog odkrył, że Praska Konferencja Pokojowa tworzy nową jakość teologiczną w obszarze etyki i postanowił dokonać opisu teoretycznego tego przedsięwzięcia. Współczesna analiza ruchu praskiego, jego celów i metod działania wskazuje na daleko idące powiązania koryfeusza ruchu z władzami totalitarnymi państw bloku wschodniego, których w żadnym stopniu nie można uznać za struktury szerzące pokój.

Współcześni autorzy niemieccy wskazują również na ręczne sterowanie praską organizacją, a nade wszystko instrumentalne, propagandowe wykorzystywanie jej przez kraje tzw. demokracji socjalistycznej czy demokracji ludowej. Czy to pozwala jednak postawić pod znakiem zapytania osiągnięcia osobiste uczestników tego ruchu na rzecz pokoju? Czy działania teologów z Polski, Czechosłowacji i Niemieckiej Republiki Demokratycznej należy z definicji uznać jako wspierające politykę rządów państw socjalistycznych, które łaskawie pozwalały im prowadzić badania ponad ówczesnymi zamkniętymi granicami? Czy można lub trzeba uznać ich za bezwolne narzędzia opresyjnego systemu? A może spojrzeć raczej na inicjatywę ChKP jako na próbę autentycznego działania, chrześcijańskiego świadectwa w warunkach daleko ograniczonej wolności i możliwości?

Wynikiem oryginalnych badań nad teologią pokoju była przywołana już rozprawa habilitacyjna ks. Witolda Benedyktowicza „Próba irenologii chrześcijańskiej. Doświadczenia praskie”. Polski teolog stworzył w tej książce odrębne pojęcie na określenie nauki o pokoju – irenologia. Irenologia, według tej koncepcji, ma być odrębnym działem teologii systematycznej obejmującym całość refleksji nad zagadnieniem pokoju (Benedyktowicz, 1965, 7). Nazwa pochodzi od greckich pojęć *eirene* oraz *logos*. Teolog dowodził, że problematyka pokoju, czyli irenika, ma swoją długą historię w dziejach teologii chrześcijańskiej i zauważył, że

„Całe zwiastowanie chrześcijańskie jest w swej istocie orędzieniem pokoju i teologia, jako interpretatorka objawienia, musi być z natury pokojowa” (Benedyktowicz 1965, 13). W roku 1971 Benedyktowicz został powołany w skład 20-osobowej grupy roboczej (znane w niemieckiej literaturze przedmiotu jako *Arbeitsausschuss*) Praskiej Konferencji (Wirth 1988, 137).

4. Chrześcijańska irenologia

W pierwszych latach 60. XX wieku, Witold Benedyktowicz intensywnie pracował nad opracowaniem całościowym chrześcijańskiej nauki o pokoju. Wyniki badań przedstawił na zlecenie Polskiej Rady Ekumenicznej w pracy opublikowanej w Wydawnictwie „Jednota”, należącym do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego. W rozprawie tej stworzył nowe określenie dla całościowej chrześcijańskiej nauki o pokoju, nazywając ją irenologią, odwołując się zarazem do terminów irenika, ireniczny, irenikon, irenikum, irenarchia, irenarcha (Benedyktowicz 1965, 7). Irenologia odwołuje się do greckich słów *eirene* – pokój oraz *logos* – słowo, nauka, tworząc pojęcie irenologii, czyli nauki o pokoju, teologii pokoju. Słowo to nie przyjęło się w szerszym użyciu i nie występuje w słownikach języka polskiego.

We wstępnej analizie teolog ukazał długą historię chrześcijańskiej nauki o pokoju i stwierdził, że teologia chrześcijańska ma charakter pokojowy, nie istnieje teologia wojny. Tym samym, obowiązkiem chrześcijan jest stać po stronie tych, którzy protestują przeciwko wojnie, a Kościoły mają zadanie być ambasadorami pokoju na świecie. Punktem odniesienia dla próby teorii irenologii są tak zwane „doświadczenia praskie”, czyli nauczanie ChKP (Benedyktowicz 1965, 15).

W części pierwszej rozprawy Benedyktowicz wskazuje na cztery źródła inspiracji przedkładanej koncepcji irenologii chrześcijańskiej:

1. Socjalizm religijny, 2. „Teologia praska”, 3. Teologia dialektyczna oraz 4. Pacyfizm chrześcijański, w tym o proveniencji prawosławnej, rosyjskiej (Benedyktowicz 1965, 16).

Po rozważaniach etymologicznych i definicyjnych Benedyktowicz ukazał aksjomatykę ireniczną, będącą zestawieniem doświadczeń Konferencji Praskiej:

1. Wojna jest grzechem, 2. Pokój nie jest tylko nieobecnością wojny, 3. Dla chrześcijan pokojem jest Chrystus, 4. Pokój w znaczeniu ogólnym jest konsekwencją pokoju z Bogiem, 5. Pokój jest antynomią nieprzyjaźni między ludźmi, 6. Pokój jest normalnym stanem rzeczy i stosunków międzyludzkich darowanych człowiekowi przez Boga, 7. Pokój jest wartością o charakterze humanistycznym, 8. Prawdziwy pokój jest wartością konkretną, 9. Czynienie pokoju jest czymś więcej niż zapobieganiem wojnie, 10. Nie ma pokoju bez jedności rodzaju ludzkiego, 11. Jedność ekumeniczna jest fundamentem praskiego ruchu pokojowego, 12. Kościół ma być krzewicielem pokoju, 13. Chrześcijańska działalność pokojowa wyrasta z pokuty, 14. Czynienie pokoju jest nieodłączne od zasady odpowiedzialności, 15. Czynienie pokoju jest sprawą decyzji wiary (Benedyktowicz 1965, 23-26).

W części drugiej rozprawy autor ukazał substancję treściową praskiej doktryny pokojowej – jak zostało to ujęte w tytule rozdziału. Zawarte są w niej odniesienia do przebiegu ChKP, omówienie debaty teologicznej dotyczące problematyki pokoju ze szczególnym akcentem na następujące działy dogmatyki: chrystologia, soteriologia, antropologia, hamartologia (H. Gollwitzer, H.J. Iwand, M. Niemöhler, H. Vogel, J. Hromádka, Nikodem i inni). Irenologie zostaje również skonfrontowana z dyskusją w ramach socjologii i eklezjologii (Benedyktowicz 1965, 93nn). W kolejnym podrozdziale Benedyktowicz odnosi praską teologię pokoju do etyki, powołując się głównie na opracowania członka Kościoła Wyznającego, antyfaszysty, enerdowskiego teologa z Berlina, Heinricha Vogela (1902-1989), dogłębnie omawia poglądy na wojnę św. Augustyna (354-430). Na końcu prezentacji „doktryny praskiej” Benedyktowicz omawia „konkretyzację”, czyli aplikacje teologii pokoju sformułowanej w kręgu ChKP: solidarność ze światem, walka z rasizmem, dialog z marksizmem, stosunek do kolonializmu, wyścig zbrojeń i rozbrojenie (Benedyktowicz

1965, 132-146). Ta część pracy w dużej mierze ma charakter polemiczny i publicystyczny, miejscami propagandowy.

Rozprawa kończy się trzystronicowym rozdziałem „uwagi końcowe”, który zawiera podsumowanie i zestawienie wyników badań. Benedyktowicz stwierdza, że pokojowa doktryna praska ukierunkowana jest na konkretyzację i stosowalność, nazywając ową praktykę mianem „działania irenopojetycznego” (Benedyktowicz 1965, 146).

Programowi irenologii teolog był wierny do końca życia, uważając militarizm za grzech przeciwko Bogu, co zdecydowanie oddaje następująca myśl teoretyka irenologii: „*Bellum iustum* okazała się w historii tylko iluzją, nie może być dla niej miejsca w etyce chrześcijańskiej!” (Benedyktowicz 1965, 132).

W latach 60. XX wieku omówiona powyżej praca, można powiedzieć, przeszła bez większej dyskusji w środowiskach naukowych, ale także brak jest cytowania w opracowaniach ewangelickich tamtej epoki. Jej nakład, jak na tamte czasy, nie był mały, bo liczył 1000 sztuk, ale zasięg ideowy był tak niewielki, że nie znalazła się w opracowaniach autorów rzymskokatolickich, a tym bardziej marksistowskich. Mimo przekonania Benedyktowicza o wyjątkowej ważności tez ChKP i porównania ich znaczenia do osiągnięć Soboru Watykańskiego II, po latach teza ta nie znajduje żadnego uzasadnienia (Hintz 2007, 330).

Najważniejszym dziełem Witolda Benedyktowicza, będącym odpowiedzią na zapotrzebowanie studentów i całego środowiska protestanckiego w Polsce, jest podręcznik ewangelickiej etyki teologicznej, który stanowi pierwsze całościowe opracowanie naukowe tej subdyscypliny teologicznej w języku polskim. Książka ta, pisana na początku lat 70. XX wieku, pozostaje pod wyraźnym wpływem teologii dialektycznej Karola Bartha, jest jednym z kilku na świecie podręczników etyki napisanych w zgodzie z założeniami i duchem teologii słowa Bożego [*Wort-Gottes Theologie*]. „Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej” wydane w roku 1975, którego drugie, niemal niezmienione wydanie ukazało się po 18 latach, w roku 1993, do dnia dzisiejszego

stanowi nie tylko skrypt akademicki, ale całościowe ukazanie głównych zagadnień etyki ewangelickiej. Tytuł książki został zaczerpnięty z wystąpienia niemieckiego teologa, profesora systematyki w Lipsku, Emila Fuchsa (1874-1971), użytego podczas 3. posiedzenia Praskiej Konferencji Pokojowej w roku 1960 „Was solllen wir tun?” (Benedyktowicz 1965, 41).

Benedyktowicz podzielił pracę na trzy części, nadając im łacińskie tytuły: 1. *Prolegomena*, 2. *Principia ethica*, 3. *Paradigmata ethicae*. Autor na samym początku wskazuje na obszar badań: „Etyka teologiczna jest pewną postacią teologii, teologia chrześcijańska zaś może być tylko i jedynie przedsięwzięciem Kościoła” (Benedyktowicz 1993, 9). W opracowaniu tym znajdujemy również elementy teologii pokoju. W tym fundamentalnym dziele warszawski systematyk powtarza tezy irenologii praskiej. Nauka pokoju została wyłożona w § 23. podręcznika (Benedyktowicz 1993, 206-216). Rozdział kończy się apelem o trwały, powszechny pokój: „Służba na rzecz pokoju jest oczywistym obowiązkiem chrześcijan. W imię etyki ewangelickiej nikt nie może być zwolniony z tego obowiązku” (Benedyktowicz 1993, 216).

Dziedzictwo ireniki Benedyktowicza odnajdziemy szczególnie w oświadczeniu biskupów ewangelickich – zwierzchników Kościołów ewangelickich: luterańskiego, reformowanego i metodystycznego w Polsce, sformułowanym 29 stycznia 2003 roku w kontekście militarnej operacji sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych w Iraku. Wszyscy współautorzy tego dokumentu byli studentami Benedyktowicza w ChAT. Polscy biskupi ewangeliccy stwierdzają:

Odrzucamy przeto wojnę jako narzędzie państwowej polityki zagranicznej i domagamy się, aby wszelkie nieporozumienia międzynarodowe były rozwiązywane na drodze pokojowej („Oświadczenie Zwierzchników Kościołów Ewangelickich w Polsce z dnia 29 stycznia 2003 roku w sprawie konfliktu w Iraku” 2003).

Owo stwierdzenie zgodne jest z ewangelicką etyką pokoju sformułowaną przez Benedyktowicza i można potraktować je wręcz jako

echo głównej tezy irenologii warszawskiego etyka: „Całe zwiastowanie chrześcijańskie jest w swej istocie orędziem pokoju i teologia jako interpretatorka objawienia, musi być z natury pokojowa” (Benedyktowicz 1993, 207).

5. Służba na rzecz pojednania

Ważne miejsce w twórczości teologicznej, publicystycznej i kaznodziejskiej Witolda Benedyktowicza zajmuje służba na rzecz pojednania pomiędzy narodami.

Refleksja na temat pojednania zawarta jest już w rozprawie z roku 1965. Autor koncentruje uwagę na biblijnym pojęciu *katallage* – pojednanie, które odgrywa kluczową rolę w egzegezyce irenicznej, które łączy się z koegzystencją i proegzystencją (Benedyktowicz 1965, 49). Wątek ten nie został jednak rozwinięty w dalszych partiach prezentujących treść i implikacje praskiej doktryny pokojowej.

W teologicznej refleksji nad pojednaniem powinniśmy odwołać się także do zupełnie zapomnianej publikacji z roku 1974, gdzie doszło do wymiany zdań teologów z obu stron Odry. W monachijskim wydawnictwie „Kaiser” wydano po niemiecku, pod redakcją Martina Stöhra i Jürgena Moltmanna, książkę, którą w myśl dzisiejszych kryteriów nazwalibyśmy monografią wieloautorską: „Begegnung mit Polen: Evangelische Kirchen und die Herausforderung durch Geschichte und Politik”. W tomie tym zebrano teksty wystąpień wygłoszonych w różnych miejscach przez polskich i niemieckich teologów w okresie 1970-73. W zbiorze zamieszczono teksty wybitnych przedstawicieli niemieckiego protestantyzmu: Ludwiga Raisera, Hermanna Dembowskiego, Eduarda Lohse, Helmuta Hilda² czy Jürgena Moltmanna³. Autorem

² Helmut Hild (1921-1999) – Prezydent Kościoła Ewangelickiego Hessen-Nassau, przewodniczący Rady EKD, pierwszy zagraniczny doktor *honoris causa* Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, któremu tytuł nadano w roku 1974.

³ Jürgen Moltmann – ur. 1926 (96 lat), jeden z najwybitniejszych żyjących teologów ewangelickich, autor fundamentalnego dzieła „Theologie der Hoffnung” (1964), jeden

wprowadzenia do tomu był W. Benedyktowicz. Przywołani autorzy byli głównymi orędownikami pojednania polsko-niemieckiego. W tomie zamieszczono teksty w języku niemieckim autorstwa koryfeusza polskiego protestantyzmu tamtej epoki: ks. Woldemara Gastparego (1908-1984), Andrzeja Wójtowicza, długoletniego dyrektora biura Polskiej Rady Ekumenicznej, ks. Witolda Benedyktowicza, ks. Waldemara Preissa (1908-1973), ks. sen. Ryszarda Trenklera (1912-1993), Karola Karskiego, młodego dziennikarza, późniejszego długoletniego kierownika Katedry Teologii Ekumenicznej ChAT. Znalazł się w tomie również artykuł młodego świeckiego teologa prawosławnego Jana Anchimiuka (1943-2017), późniejszego arcybiskupa Jeremiasza, wieloletniego rektora ChAT. Wymienieni powyżej autorzy należeli do najważniejszych architektów dzieła pojednania polsko-niemieckiego w środowisku Polskiej Rady Ekumenicznej.

Szczególne miejsce w tej monografii wieloautorskiej ma tekst Witolda Benedyktowicza, gdyż jest on jedynym polskim głosem, wobec którego autor niemiecki, a konkretnie Ludwig Raiser, czyli główny współautor „Memorandum Wschodniego”, sformułował odpowiedź. Krótki tekst Benedyktowicza był zatytułowany znamienne: „Reflexion zum Thema «Opfer» im deutsch-polnischen Dialog” (Benedyktowicz 1974, 93-98). Teolog wskazał na powiązanie zagadnienia pojednania z koniecznością uświadomienia winy i rozpoznania granicy pomiędzy ofiarą a sprawcą, jak też przyjęcia na siebie konsekwencji. Autor protestował przeciwko uznaniu, że ofiarą, jaką składają Niemcy na ołtarzu pojednania, jest rezygnacja z roszczeń wobec terenów położonych na wschód od Odry (Benedyktowicz, 1974, 95).

W roku 1988 Polska Rada Ekumeniczna wydała zbiór tekstów ks. Benedyktowicza ogłoszonych w latach 1967-1987. Benedyktowicz był wówczas już honorowym prezesem PRE. Było to podsumowanie drogi badawczej nauczyciela co najmniej dwóch pokoleń ewangelickich

duchownych i świeckich teologów. Zbiór ten został zatytułowany znamienne „Ekumenia. Pokój. Pojednanie”, co oddaje główne obszary zainteresowań warszawskiego teologa. Tom ten wykazuje, że w działalności kościelnej na forum polskim i międzynarodowym, jak też w refleksji teologicznej Benedyktowicza motyw pojednania, obok irenologii, odgrywał kluczową rolę. Obok nich w kolejnych latach działalności hierarchy kościelnego, działacza na forum międzynarodowym Konferencji Kościołów Europejskich oraz Światowej Rady Kościołów, w coraz większym stopniu zainteresowanie koncentrowało się wokół teologii ekumenicznej, czyli służby na rzecz pojednania chrześcijan.

Pojednanie w teologii ewangelickiej to jeden z centralnych motywów, w swej wymowie nawiązuje do starotestamentowego działania na rzecz przywrócenia pierwotnej więzi pomiędzy człowiekiem a Bogiem (Milerski 2002). Od czasu Reformacji, a później za sprawą teologów okresu ortodoksji luterkańskiej, wraz z pojęciem usprawiedliwienia, to pojednanie stało się jądrem ewangelickiej soteriologii i było pojmowane jako dar, który człowiek otrzymuje od Boga.

W XX wieku pojęcie i działanie na rzecz pojednania zostało odniesione *prima facie* do płaszczyzny międzyludzkiej, a nie w relacji wertykalnej Bóg-człowiek. Kościoły ewangelickie, w różnych miejscach ziemi, jako jedno ze swoich centralnych zadań wskazują misję pojednania.

Owa służba jednania zwaśnionych, zranionych, często wręcz nienawidzących się, była osią współpracy Kościołów ewangelickich i katolickich po obu stronach Odry i Nisy od połowy lat 60. XX wieku. Wszelkie działania na rzecz pojednania nie byłyby możliwe bez rzetelnej teologicznej analizy, stąd temat ten dla wielu systematyków ewangelickich stanowił zagadnienie fundamentalne. W debacie II połowy XX wieku wielokrotnie przywoływano monumentalne, klasyczne dzieło Albrechta Ritschla (1822-89) „Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung”, które w trzech tomach ukazało się w latach 1870-74 (zob. reprint: Ritschl 1978) Interpretacja relacji usprawiedliwienie-pojednanie dokonana przez Ritschla odwróciła klasyczny model wypracowany

w ortodoksji luterńskiej: Usprawiedliwienie pojmowane jest jako zbawienie, odpuszczenie grzechów, wyzwolenie do działania. Pojednany w Chrystusie człowiek nabiera zaufania do Boga i jego wola staje się nakierowana na realizację Bożej woli. Wbrew Lutrowi Ritschl pojmował jednak pojęcia pojednania i usprawiedliwienia nie indywidualnie, w odniesieniu do jednostki, która stoi przed Bogiem, *coram deo*, lecz ponadindywidualnie zbiorowo, odnosząc je do zboru jako wspólnoty wierzących. W pojednaniu widział on pierwszy krok realizacji ideału człowieczeństwa, który dalej skutecznia się w uświęceniu, które znajduje swoje ucieleśnienie w miłości bliźniego i etosie zawodu-powołania.

W zamieszczonym w tomie szkicu referatu z roku 1979, pierwotnie wygłoszonego po niemiecku podczas *Tagung der Evangelischen Akademie Berlin-West* [Sesja Naukowa Akademii Ewangelickiej w Berlinie Zachodnim], Benedyktowicz przedstawił zarys systematycznej refleksji o pojednaniu (Benedyktowicz 1988, 205). Na początku znajdujemy syntetyczne omówienie rozumienia pojednania w Starym i Nowym Testamencie. Następnie autor podkreśla, że nauka o pojednaniu jest bardzo ważnym tematem teologicznym całej teologii zachodniej, czyli łańciskiej, gdzie termin *reconciliatio* odgrywa szczególną rolę. Benedyktowicz zauważa dalej, że pojednanie jest zarówno sprawą uczuć, jak i rozumu, i dodaje, że pojednanie nigdy nie jest tożsame z kompromisem, który nie zakłada owego emocjonalnego zaangażowania. Kompromis to wynik kalkulacji, a nie program odnowy (Benedyktowicz 1988, 207). W kolejnych partiach krótkiego tekstu odnajdujemy całościowy, bardzo syntetyczny wykład ewangelickiej teologii pojednania. Szkic ten został ponownie opublikowany w *Opera collecta*, wydanych w roku jubileuszu teologa (Benedyktowicz 2021, 441-444).

Teolog zauważa, że w ewangelickim rozumieniu pojednanie ma prymarnie charakter czynu Bożego i wraz z usprawiedliwieniem pełni centralną rolę dla całej teologii ewangelickiej. Autor dalej przywołuje klasyczne, ewangelickie opracowania tematu, czyli sięga do koncepcji F.D.E. Schleiermachera, następnie do wspomnianej już koncepcji

A. Ritschla, jak też pism Adolfa Harnacka oraz rozważań Ernsta Troeltscha. Ogólnie określa ten typ refleksji teologicznej na temat pojednania mianem humanizującego. Na koniec szkicu pojednanie odniesione zostaje do praktyki kościelnego życia i służby pojednania między narodami.

W tomie z roku 1988 znajduje się również krótki, popularny tekst o wymiarze kaznodziejskim „Kościoły w służbie pokoju. Kryteria pojednawczego działania” (Benedyktowicz 1988, 29-235), wygłoszony pierwotnie po niemiecku w roku 1985. Dotyka on praktycznego wymiaru pojednania polsko-niemieckiego, ukazując je jako proces, który powinien być realizowany na różnych płaszczyznach.

W obszernym wyborze pism, wydanym w roku 2021 pod tytułem „Zwiastowanie łaski i wolności” (Benedyktowicz 2021), redaktorzy podkreślili dwa wymiary służby warszawskiego teologa: łaskę i wolność. W części I zamieszczono 31 kazań publikowanych głównie na łamach „Pielgrzyma Polskiego”. Nie stanowią one wykładu teologii, lecz są typowym przykładem ewangelickiej sztuki kaznodziejskiej. Druga część tomu poświęcona jest publikacjom Mistrza na temat doktryny metodyzmu – to również w głównej mierze krótkie teksty zaczerpnięte z „Pielgrzyma Polskiego”. W części III – „Teologia. Pisma wybrane” – znajdujemy również przedruki, w tym przywołany unikatowy szkic o pojednaniu. Tym samym dla omawianej przez nas problematyki, dzieło pośmiertnie wydane przez uczniów, nie wnosi nowych impulsów.

6. Zakończenie – *opus posthumum*

Warszawski teolog pokoju i pojednania pozostawił następnym pokoleniom teologów ewangelickich w Polsce wielkie dziedzictwo myśli, z którego będziemy mogli twórczo korzystać jeszcze przez dziesiątki lat. Ks. Witold Benedyktowicz był nazywany w środowisku akademickim Mistrzem, co oddawało znakomicie jego profil (Puślecki 1998, 13).

Był to człowiek o coraz rzadziej już dzisiaj spotykanym wykształceniu ogólnohumanistycznym, dogłębnym znawstwie języków klasycznych;

warszawski teolog biegle posługiwał się także językiem niemieckim i angielskim, jak też rosyjskim. To wszystko dawało mu podstawy warsztatowe do prowadzenia erudycyjnych wykładów z zakresu dogmatyki i etyki, w których wymagał od studentów nie powtarzania zasłyszanych fraz, lecz teologicznej, twórczej pracy nad tekstem biblijnym i innych koryfeuszy starożytności i współczesności. Do takiego twórczego podejścia do teologii zachęcał on bowiem swych studentów, a tak naprawdę wszystkich, których spotkał na swojej drodze życia. Wielkim *opus posthumum* Mistrza nie jest wybór jego pism, wydany w roku stulecia urodzin, lecz inspirująca teologia pokoju i pojednania, która będzie dla wielu pokoleń polskich protestantów ważnym punktem odniesienia.

Bibliografia

Źródła

- Benedyktowicz, Witold. 1965. *Próba irenologii chrześcijańskiej. Doświadczenia praskie*. Warszawa: Wydawnictwo Jednota.
- Benedyktowicz, Witold. 1970. *Bracia z Epworth*. Warszawa: Zakład Wydawniczy „Odrodzenie”.
- Benedyktowicz, Witold. 1974. „Reflexion zum Thema »Opfer« im deutsch-polnischen Dialog.” W *Begegnung mit Polen. Evangelische Kirchen und die Herausforderung durch Geschichte und Politik*. Red. Jürgen Moltmann, Martin Stöhr, 93-98. München: Chr. Kaiser.
- Benedyktowicz, Witold. 1975. *Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*, Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Benedyktowicz, Witold. 1988. *Ekumenia, pokój, pojednanie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy im. A. F. Modrzewskiego.
- Benedyktowicz, Witold. 1993. *Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.

Benedyktowicz, Witold. 2021. *Zwiastowanie łaski i wolności. Wybór pism*. Warszawa: Wydawnictwo Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego „Pielgrzym Polski”.

Opracowania

Bassarak, Gerhard. 1974. *Christen im weltweiten Friedenskampf. Studienband der Christlichen Friedenskonferenz*. Red. Gerhard Bassarak. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.

Hintz, Marcin. 2021. „10 przykazań czasu pandemii – czy epoka koronawirusa wymaga formułowania nowych zasad w etyce ewangelickiej?” *Gdański Rocznik Ewangelicki* 15. DOI: 10.48540/gre/2021.12.

Hintz, Marcin. 2007. „Dziedzictwo myśli ks. prof. Witolda Benedyktowicza – w 10-tą rocznicę śmierci.” *Ewangelik* 1 (4): 56-60.

Hintz, Marcin. 2007. *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny. Studium historyczno-systematyczne*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.

Kamiński, Zbigniew. 1998. „Bibliografia prac księdza Witolda Benedyktowicza.” *Rocznik Teologiczny* 40 (1-2): 15-42.

Milerski, Bogusław. 2002. „pojednanie.” W *Religia. Encyklopedia PWN*. Tom 10 (wersja elektroniczna). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Orłowski, Mariusz. 2021. *To powinniśmy czynić. Ewangelicka etyka teologiczna w ujęciu ks. Witolda Benedyktowicza (1921-197)*. Warszawa: Wydawnictwo Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego „Pielgrzym Polski”.

„Oświadczenie Zwierzchników Kościołów Ewangelickich w Polsce z dnia 29 stycznia 2003 roku w sprawie konfliktu w Iraku.” 2003. *Zwiastun Ewangelicki* 3: 18

Puślecki, Edward. 1998. „Szlachetny Mistrz.” *Rocznik Teologiczny* 40 (1-2): 7-14.

Ritschl, Albrecht. 1978. *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und*

Versöhnung. Hildesheim/New York : Olms

Udegbum, Kingsley. 2017. „History, Evolution and Nature of Peace and Conflict Studies.” W *Social Science Perspectives on Peace and Conflict Studies*. Tom. 2, 21-40. Enugu: Grand-Heritage Global Communications.

Węgiś, J. Robert, i Robert Ladrech. 2008. *Europa po 1945 roku. Zarys historii*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Wirth, Günter. 1988. *Zur Geschichte der Christlichen Friedenskonferenz, mit einem Beitrag von Milan Klapetek zu den Voraussetzungen der christlichen Friedensarbeit in den tschechischen Ländern*. Herausgegeben aus Anlass des 30. Jahrestages der Christlichen Friedenskonferenz. Prag: Christliche Friedenskonferenz.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIV

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2022

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 18,5. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- JERZY OSTARCZUK, *Рукописное Евангелие-тетр РГБ собр. Е. Е. Егорова (ф. № 98) № 139 и его старопечатный оригинал. Исследование месяцесловных памятей* 373
- BARBARA DZIERŻANOWSKA, *Polsko-ruska pieśń z XVIII w. o świętym Wasyliu* 397
- LESZEK JAŃCZUK, *Próba rozłamu w Zjednoczonym Kościele Ewangelicznym w 1956 roku* 419
- MAREK ŁAWRESZUK, *„Święta Rusz” w relacji z etnofiletyzmem i ideą imperialną* 443
- ROBERT MIKSA, *Teologiczna wizja. Znaczenie oraz warunki jej formułowania w teologii ewangelikalnej w ujęciu Richarda Lintsa* 465
- PIOTR DRÓŻDŹ, *Teologiczno-antropologiczny wymiar wypoczynku młodzieży na podstawie wybranych aspektów działalności parafii mariawickiej w Cegłowie* 497
- MARCIN HINTZ, *Motywy pokoju i pojednania w teologii Witolda Benedyktowicza* 513

MATERIAŁY

- ZBIGNIEW KAMIŃSKI, *Postać i działalność ks. prof. Witolda Benedyktowicza (1921-1997)* 535
- MICHAŁ KLINGIER, *„Co powinniśmy czynić”. Teologiczna refleksja prawosławnego ucznia nad dziełem Witolda Benedyktowicza* 557
- Adres gratulacyjny Prawosławnego Metropolity Warszawskiego i całej Polski* 565
- MAŁGORZATA PLATAJS, *Wspomnienie Dyrektora Towarzystwa Biblijnego* 567
- EDWARD PUŚLECKI, *Podsumowanie sesji poświęconej ks. prof. Witoldowi Benedyktowiczowi* 571

REVIEWS

<i>Witold Benedyktowicz, Zwiastowanie łaski i wolności. Wybór pism, Wydawnictwo Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego „Pielgrzym Polski”, Warszawa 2021, pp. 591 (GRZEGORZ PEŁCZYŃSKI).....</i>	579
Wykaz autorów	585

Contents

ARTICLES

- JERZY OSTAPCZUK, *Early printed original of the manuscript Tetraevangelion RGB E. E. Egorov No 139. Textual Research on the Menologion* 373
- BARBARA DZIERŻANOWSKA, *Polish-Ruthenian song from the 18th century about St. Vasili*..... 397
- LESZEK JAŃCZUK, *Attempted split from the United Evangelical Church in 1956*..... 419
- MAREK ŁAWRESZUK, *“Holy Rus’” in relation to ethno-phileticism and the imperial idea*..... 443
- ROBERT MIKSA, *Theological Vision. Its Importance and Conditions of its Formation in the Evangelical Perspective of Richard Lints* 465
- PIOTR DRÓZDŹ, *Theological and anthropological dimension of youth recreation on the basis of selected activity aspects in the Cegłów Mariavite parish*..... 497
- MARCIN HINTZ, *Themes of peace and reconciliation in the theology of Witold Benedyktowicz*..... 513

MATERIALS

- ZBIGNIEW KAMIŃSKI, *The figure and activity of rev. prof. Witold Benedyktowicz (1921-1997)* 535
- MICHAŁ KLINGIER, *“What should we do”. Theological reflection of an Orthodox student on the work of Witold Benedyktowicz*..... 557
- Congratulatory address of the Orthodox Metropolitan of Warsaw and All Poland*..... 564
- MAŁGORZATA PLATAJS, *Recollections of the Director of the Bible Society*..... 567
- EDWARD PUŚLECKI, *Summary of the session dedicated to rev. prof. Witold Benedyktowicz* 571

RECENZJE

<i>Witold Benedyktowicz, Zwiastowanie łaski i wolności. Wybór pism, Wydawnictwo Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego „Pielgrzym Polski”, Warszawa 2021, ss. 591 (GRZEGORZ PEŁCZYŃSKI).....</i>	579
List of authors	585

Wykaz autorów

Jerzy Ostapczuk, j.ostapczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Barbara Dzierżanowska, barbara.dzierzanowska@uw.edu.pl, Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Literatury Polskiej, Zakład Literatury i Kultury Epok Dawnych, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Vladimir Sakharov, vsakharov@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Leszek Jańczuk, l.janczuk@wsts.edu.pl, Wyższa Szkoła Teologiczno-Społeczna w Warszawie, ul. Wyborna 20, 03-681 Warszawa

Marek Ławreszuk, m.lawreszuk@uwb.edu.pl, Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku, ul. Ludwika Zamenhofska 15, 15-435 Białystok

Robert Miksa, robertmiksa@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Piotr Drózdź, pdrozd@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Marcin Hintz, m.hintz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa